פרשת דברים

ספר דברים · עם פירוש רש״י

נוסח המקרא: מקרא על פי המסורה (CC BY-SA), באדיבות ספריא.
פירוש רש״י: Pentateuch with Rashi's commentary by M. Rosenbaum and A.M. Silbermann, 1929-1934 (Public Domain), באדיבות ספריא.
הקובץ מופץ בחינם ברישיון CC BY-SA: מותר להעתיק ולהפיץ, עם ציון המקור ובאותו רישיון.
geulaquiz.com

פרק א׳

א׳ אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל־כָּל־יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בַּמִּדְבָּר בָּעֲרָבָה מ֣וֹל סוּף בֵּין־פָּארָן וּבֵין־תֹּפֶל וְלָבָן וַחֲצֵרֹת וְדִי זָהָב׃

אלה הדברים. לְפִי שֶׁהֵן דִּבְרֵי תוֹכָחוֹת וּמְנָה כָּאן כָּל הַמְּקוֹמוֹת שֶׁהִכְעִיסוּ לִפְנֵי הַמָּקוֹם בָּהֶן, לְפִיכָךְ סָתַם אֶת הַדְּבָרִים וְהִזְכִּירָם בְּרֶמֶז מִפְּנֵי כְבוֹדָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל (ע׳ ספרי)׃

אל כל ישראל. אִלּוּ הוֹכִיחַ מִקְצָתָן, הָיוּ אִלּוּ שֶׁבַּשּׁוּק אוֹמְרִים אַתֶּם הֱיִיתֶם שׁוֹמְעִים מִבֶּן עַמְרָם וְלֹא הֲשִׁיבוֹתֶם דָּבָר מִכָּךְ וְכָךְ ? אִלּוּ הָיִינוּ שָׁם הָיִינוּ מְשִׁיבִים אוֹתוֹ, לְכָךְ כִּנְּסָם כֻּלָּם וְאָמַר לָהֶם חֲרֵי כֻלְּכֶם כָּאן, כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ תְּשׁוּבָה יָשִׁיב (ספרי)׃

במדבר. לֹא בַמִּדְבָּר הָיוּ אֶלָּא בְּעַרְבוֹת מוֹאָב, וּמַהוּ בַּמִּדְבָּר ? אֶלָּא בִּשְׁבִיל מַה שֶׁהִכְעִיסוּהוּ בַּמִּדְבָּר שֶׁאָמְרוּ (שמות ט״ז) ״מִי יִתֵּן מוּתֵנוּ וְגוֹ׳״׃

בערבה. בִּשְׁבִיל הָעֲרָבָה, שֶׁחָטְאוּ בְּבַעַל פְּעוֹר בְּשִׁטִּים בְּעַרְבוֹת מוֹאָב׃

מול סוף. עַל מַה שֶּׁהִמְרוּ בְיַם סוּף בְּבוֹאָם לְיַם סוּף, שֶׁאָמְרוּ (שם י״ד) ״הֲמִבְּלִי אֵין קְבָרִים בְּמִצְרַיִם״, וְכֵן בְּנָסָעָם מִתּוֹךְ הַיָּם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ק״ו) ״וַיַּמְרוּ עַל יָם בְּיַם סוּף״ כִּדְאִיתָא בַּעֲרָכִין (דף ט״ו)׃

בין פארן ובין תפל ולבן. אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן חְזַרְנוּ עַל כָּל הַמִּקְרָא וְלֹא מָצִינוּ מָקוֹם שֶׁשָּׁמוּ תֹּפֶל וְלָבָן, אֶלָּא הוֹכִיחָן עַל הַדְּבָרִים שֶׁתָּפְלוּ עַל הַמָּן, שֶׁהוּא לָבָן, שֶׁאָמְרוּ (במדבר כ״א) ״וְנַפְשֵׁנוּ קָצָה בַּלֶּחֶם הַקְּלֹקֵל״, וְעַל מַה שֶּׁעָשׂוּ בְּמִדְבַּר פָּארָן עַל יְדֵי הַמְרַגְּלִים׃

וחצרת. בְּמַחְלָקְתּוֹ שֶׁל קֹרַח ; דָּבָר אַחֵר אָמַר לָהֶם הָיָה לָכֶם לִלְמֹד מִמַּה שֶּׁעָשִׂיתִי לְמִרְיָם בַּחֲצֵרוֹת בִּשְׁבִיל לָשׁוֹן הָרָע, וְאַתֶּם נִדְבַּרְתֶּם בַּמָּקוֹם׃

ודי זהב. הוֹכִיחָן עַל הָעֵגֶל שֶׁעָשׂוּ בִּשְׁבִיל רֹב זָהָב שֶׁהָיָה לָהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (הושע ב׳) ״וְכֶסֶף הִרְבֵּיתִי לָהּ וְזָהָב עָשׂוּ לַבָּעַל״ (עי׳ ספרי ; ברכות ל״ב)׃

ב׳ אַחַד עָשָׂר יוֹם֙ מֵחֹרֵ֣ב דֶּ֔רֶךְ הַר־שֵׂעִ֖יר עַד קָדֵ֥שׁ בַּרְנֵֽעַ׃

אחד עשר יום מחרב. אָמַר לָהֶם מֹשֶׁה רְאוּ מַה גְּרִמְתֶּם אֵין לָכֶם דֶּרֶךְ קְצָרָה מֵחוֹרֵב לְקָדֵשׁ בַּרְנֵעַ כְּדֶרֶךְ הַר שֵׂעִיר, וְאַף הוּא מַהֲלַךְ י״א יוֹם, וְאַתֶּם הֲלַכְתֶּם אוֹתָהּ בִּשְׁלוֹשָׁה יָמִים – שֶׁהֲרֵי בְּעֶשְׂרִים בְּאִיָּר נָסְעוּ מֵחוֹרֵב, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י׳) ״וַיְהִי בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּעֶשְׂרִים בַּחֹדֶשׁ וְגוֹ׳״, וּבְכ״ט בְּסִיוָן שָׁלְחוּ אֶת הַמְרַגְּלִים מִקָּדֵשׁ בַּרְנֵעַ (תענית כ״ט), צֵא מֵהֶם ל׳ יוֹם שֶׁעָשׂוּ בְּקִבְרוֹת הַתַּאֲוָה שֶׁאָכְלוּ הַבָּשָׂר חֹדֶשׁ יָמִים, וְשִׁבְעָה יָמִים שֶׁעָשׂוּ בַּחֲצֵרוֹת לְהִפָּגֵר שָׁם מִרְיָם, נִמְצָא בִּשְׁלוֹשָׁה יָמִים הָלְכוּ כָּל אוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ – וְכָל כָּךְ הָיְתָה הַשְּׁכִינָה מִתְלַבָּטֶת בִּשְׁבִילְכֶם לְמַהֵר בִּיאַתְכֶם לָאָרֶץ, וּבִשְׁבִיל שֶׁקִּלְקַלְתֶּם הֵסֵב אֶתְכֶם סְבִיבוֹת הַר שֵׂעִיר אַרְבָּעִים שָׁנָה (ע׳ ספרי)׃

ג׳ וַיְהִי֙ בְּאַרְבָּעִ֣ים שָׁנָ֔ה בְּעַשְׁתֵּי־עָשָׂ֥ר חֹ֖דֶשׁ בְּאֶחָ֣ד לַחֹ֑דֶשׁ דִּבֶּ֨ר מֹשֶׁ֜ה אֶל־בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֗ל כְּכֹל֙ אֲשֶׁ֣ר צִוָּ֣ה יְהוָ֔ה אֹתֹ֖ו אֲלֵהֶֽם׃

ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש. מְלַמֵּד שֶׁלֹּא הוֹכִיחָן אֶלָּא סָמוּךְ לַמִּיתָה ; מִמִּי לָמַד ? מִיַּעֲקֹב, שֶׁלֹּא הוֹכִיחַ אֶת בָּנָיו אֶלָּא סָמוּךְ לַמִּיתָה, אָמַר, רְאוּבֵן בְּנִי אֲנִי אוֹמֵר לְךָ מִפְּנֵי מָה לֹא הוֹכַחְתִּיךָ כָּל הַשָּׁנִים הַלָּלוּ, כְּדֵי שֶׁלֹּא תַּנִּיחֵנִי וְתֵלֵךְ וְתִדְבַּק בְּעֵשָׂו אָחִי ; וּמִפְּנֵי אַרְבָּעָה דְּבָרִים אֵין מוֹכִיחִין אֶת הָאָדָם אֶלָּא סָמוּךְ לַמִּיתָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יְהֵא מוֹכִיחוֹ וְחוֹזֵר וּמוֹכִיחוֹ, וְשֶׁלֹּא יְהֵא חֲבֵרוֹ רוֹאֶהוּ וּמִתְבַּיֵּשׁ מִמֶּנּוּ, כּוֹ׳ כִּדְאִיתָא בְּסִפְרֵי. וְכֵן יְהוֹשֻׁעַ לֹא הוֹכִיחַ אֶת יִשְׂרָאֵל אֶלָּא סָמוּךְ לַמִּיתָה, וְכֵן שְׁמוּאֵל שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א י״ב), ״הִנְנִי עֲנוּ בִי״, וְכֵן דָּוִד אֶת שְׁלֹמֹה בְנוֹ (מלכים א ב׳)׃

ד׳ אַחֲרֵי֙ הַכֹּתֹ֣ו אֶת־סִיחֹ֔ן מֶ֖לֶךְ הָאֱמֹרִ֑י אֲשֶׁ֤ר יוֹשֵׁב֙ בְּחֶשְׁבֹּ֔ון וְאֶת־עֹ֖וג מֶ֣לֶךְ הַבָּשָׁ֑ן אֲשֶׁר־יוֹשֵׁ֥ב בְּעַשְׁתָּרֹ֖ת בְּאֶדְרֶעִֽי׃

אחרי הכתו. אָמַר מֹשֶׁה אִם אֲנִי מוֹכִיחָם קֹדֶם שֶׁיִּכָּנְסוּ לְקֶצֶה הָאָרֶץ, יֹאמְרוּ מַה לָּזֶה עָלֵינוּ ? מַה הֵיטִיב לָנוּ ? אֵינוֹ בָא אֶלָּא לְקַנְתֵּר וְלִמְצֹא עִלָּה, שֶׁאֵין בּוֹ כֹּחַ לְהַכְנִיסֵנוּ לָאָרֶץ, לְפִיכָךְ הִמְתִּין עַד שֶׁהִפִּיל סִיחוֹן וְעוֹג לְפָנֵיהֶם וְהוֹרִישָׁם אֶת אַרְצָם וְאַחַר כָּךְ הוֹכִיחָן (ספרי)׃

סיחן אשר יושב בחשבון. אִלּוּ לֹא הָיָה סִיחוֹן קָשֶׁה וְהָיָה שָׁרוּי בְּחֶשְׁבּוֹן, הָיָה קָשֶׁה, שֶׁהַמְּדִינָה קָשָׁה, וְאִלּוּ הָיְתָה עִיר אַחֶרֶת וְסִיחוֹן שָׁרוּי בְּתוֹכָהּ, הָיְתָה קָשָׁה, שֶׁהַמֶּלֶךְ קָשֶׁה, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שֶׁהַמֶּלֶךְ קָשֶׁה וְהַמְּדִינָה קָשָׁה (שם)׃

אשר יושב בעשתרת. הַמֶּלֶךְ קָשֶׁה וְהַמְּדִינָה קָשָׁה׃

עשתרת. הוּא לְשׁוֹן צוּקִין וְקֻשִׁי, כְּמוֹ ״עַשְׁתְּרוֹת קַרְנַיִם״ (בראשית י״ד) וְעַשְׁתָּרוֹת זֶה הוּא עַשְׁתְּרוֹת קַרְנַיִם, שֶׁהָיוּ שָׁם רְפָאִים שֶׁהִכָּה אַמְרָפֶל, שֶׁנֶּאֱמַר (שם) ״וַיַּכּוּ אֶת רְפָאִים בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנָיִם״. וְעוֹג נִמְלַט מֵהֶם, וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר (שם) ״וַיָּבֹא הַפָּלִיט״, וְאוֹמֵר (דברים ג׳) ״כִּי רַק עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן נִשְׁאַר מִיֶּתֶר הָרְפָאִים״׃

באדרעי. שֵׁם הַמַּלְכוּת׃

ה׳ בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן בְּאֶרֶץ מוֹאָב הוֹאִיל מֹשֶׁה בֵּאֵר אֶת־הַתּוֹרָה הַזֹּאת לֵאמֹר׃

הואיל. הִתְחִיל, כְּמוֹ (בראשית י״ח) ״הִנֵּה נָא הוֹאַלְתִּי״ (ע׳ ספרי)׃

באר את התורה. בְּשִׁבְעִים לְשׁוֹן פֵּרְשָׁהּ לָהֶם (תנחומא; ע׳ סוטה ל״ב)׃

ו׳ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ דִּבֶּר אֵלֵינוּ בְּחֹרֵב לֵאמֹר רַב־לָכֶם שֶׁבֶת בָּהָר הַזֶּה׃

רב לכם שבת. כִּפְשׁוּטוֹ; וְיֵשׁ מִ״א, הִרְבָּה לָכֶם גְּדֻלָּה וְשָׂכָר עַל יְשִׁיבַתְכֶם בָּהָר הַזֶּה – עֲשִׂיתֶם מִשְׁכָּן, מְנוֹרָה, וְכֵלִים, קִבְּלְתֶּם תּוֹרָה, מִנִּיתֶם לָכֶם סַנְהֶדְרִין, שָׂרֵי אֲלָפִים וְשָׂרֵי מֵאוֹת (ע׳ ספרי)׃

ז׳ פְּנוּ | וּסְעוּ לָכֶם וּבֹאוּ הַר הָאֱמֹרִי וְאֶל־כָּל־שְׁכֵנָיו בָּעֲרָבָה בָהָר וּבַשְּׁפֵלָה וּבַנֶּגֶב וּבְחוֹף הַיָּם אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַלְּבָנוֹן עַד־הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר־פְּרָת׃

פנו וסעו לכם. זוֹ דֶּרֶךְ עֲרַד וְחָרְמָה׃

ובאו הר האמרי. כְּמַשְׁמָעוֹ׃

ואל כל שכניו. עַמּוֹן וּמוֹאָב וְהַר שֵׂעִיר׃

בערבה. זֶה מִישׁוֹר שֶׁל יַעַר׃

בהר. זֶה הַר הַמֶּלֶךְ׃

ובשפלה. זוֹ שְׁפֵלַת דָּרוֹם׃

ובנגב ובחוף הים. אַשְׁקְלוֹן וַעֲזָּה וְקֵיסָרִי וְכוּ׳ כִּדְאִיתָא בְּסִפְרֵי׃

עד הנהר הגדל. מִפְּנֵי שֶׁנִּזְכָּר עִם אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל קוֹרְאוֹ גָּדוֹל, מְשַׁל הֶדְיוֹט אוֹמֵר ״עֶבֶד מֶלֶךְ מֶלֶךְ״, ״הִדְּבֵק לַשַּׁחֲוָר וְיִשְׁתַּחֲוֶה לְךָ״, ״קָרֵב לְגַבֵּי דְּהִינָא וְאַדְּהֵן״ (שבועות מ״ז)׃

ח׳ רְאֵה נָתַתִּי לִפְנֵיכֶם אֶת־הָאָרֶץ בֹּאוּ וּרְשׁוּ אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לַאֲבֹתֵיכֶם לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לָתֵת לָהֶם וּלְזַרְעָם אַחֲרֵיהֶם׃

ראה נתתי. בְּעֵינֵיכֶם אַתֶּם רוֹאִים, אֵינִי אוֹמֵר לָכֶם מֵאֶמֶד וּמִשְׁמוּעָה (ספרי)׃

באו ורשו. אֵין מְעַרְעֵר בַּדָּבָר, וְאֵינְכֶם צְרִיכִים לְמִלְחָמָה, אֶלּוּ לֹא שָׁלְחוּ מְרַגְּלִים לֹא הָיוּ צְרִיכִים לִכְלֵי זַיִן (ע׳ שם)׃

לאבתיכם. לָמָּה הִזְכִּיר שׁוּב לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב? אֶלָּא אַבְרָהָם כְּדַאי לְעַצְמוֹ, יִצְחָק כְּדַאי לְעַצְמוֹ, יַעֲקֹב כְּדַאי לְעַצְמוֹ (שם)׃

ט׳ וָאֹמַר אֲלֵכֶם בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר לֹא־אוּכַל לְבַדִּי שְׂאֵת אֶתְכֶם׃

ואמר אלכם בעת ההוא לאמר. מַהוּ לֵאמֹר? אָמַר לָהֶם מֹשֶׁה לֹא מֵעַצְמִי אֲנִי אוֹמֵר לָכֶם, אֶלָּא מִפִּי הַקָּבָ״ה (שם)׃

לא אוכל לבדי וגו׳. אִפְשָׁר שֶׁלֹּא הָיָה מֹשֶׁה יָכוֹל לָדוּן אֶת יִשְׂרָאֵל? אָדָם שֶׁהוֹצִיאָם מִמִּצְרַיִם, וְקָרַע לָהֶם אֶת הַיָּם, וְהוֹרִיד אֶת הַמָּן, וְהֵגִיז הַשְּׂלָו, לֹא הָיָה יָכוֹל לְדוּנָם? אֶלָּא כָּךְ אָמַר לָהֶם, **ה׳ אלהיכם הרבה אתכם** – הִגְדִּיל וְהֵרִים אֶתְכֶם עַל דַּיָּנֵיכֶם, נָטַל אֶת הָעֹנֶשׁ מִכֶּם וּנְתָנוֹ עַל הַדַּיָּנִין; וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה (מלכים א ג׳) ״כִּי מִי יוּכַל לִשְׁפֹּט אֶת עַמְּךָ הַכָּבֵד הַזֶּה״; אִפְשָׁר מִי שֶׁכָּתוּב בּוֹ (שם ה׳) ״וַיַּחְפֹּם מִכֹּל הָאָדָם״, אוֹמֵר מִי יוּכַל לִשְׁפֹּט? אֶלָּא כָּךְ אָמַר שְׁלֹמֹה, אֵין דַּיָּנֵי אֱמֶת זוֹ כְּדַיָּנֵי שְׁאָר הָאֻמּוֹת, שֶׁאִם דָּן וְהוֹרֵג וּמַכֶּה וְחוֹנֵק וּמַטֶּה אֶת דִּינוֹ וְגוֹזֵל אֵין בְּכָךְ כְּלוּם, אֲנִי אִם חִיַּבְתִּי מָמוֹן שֶׁלֹּא כַּדִּין, נְפָשׁוֹת אֲנִי נִתְבָּע, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כ״ב) ״וְקָבַע אֶת קֹבְעֵיהֶם נָפֶשׁ״ (ספרי; סנהדרין ז׳)׃

י׳ יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הִרְבָּה אֶתְכֶם וְהִנְּכֶם הַיּוֹם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב׃

והנכם היום ככוכבי השמים. וְכִי כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם הָיוּ בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם, וַהֲלֹא לֹא הָיוּ אֶלָּא שִׁשִּׁים רִבּוֹא, מַהוּ וְהִנְּכֶם הַיּוֹם? הִנְּכֶם מְשׁוּלִים כַּיּוֹם – קַיָּמִים לְעוֹלָם כַּחַמָּה וְכַלְּבָנָה וְכַכּוֹכָבִים (עי׳ ספרי)׃

י״א יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵכֶם יֹסֵף עֲלֵיכֶם כָּכֶם אֶלֶף פְּעָמִים וִיבָרֵךְ אֶתְכֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָכֶם׃

יסף עליכם ככם אלף פעמים. מַהוּ שׁוּב **ויברך אתכם כאשר דבר לכם**? אֶלָּא אָמְרוּ לוֹ, מֹשֶׁה אַתָּה נוֹתֵן קְצָבָה לִבְרָכוֹתֵינוּ? כְּבָר הִבְטִיחַ הַקָּבָ״ה אֶת אַבְרָהָם ״אֲשֶׁר אִם יוּכַל אִישׁ לִמְנוֹת וְגוֹ׳״ (בראשית י״ג), אָמַר לָהֶם זוֹ מִשֶּׁלִּי הִיא, אֲבָל הוּא יְבָרֵךְ אֶתְכֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָכֶם (ספרי):

י״ב אֵיכָה אֶשָּׂא לְבַדִּי טָרְחֲכֶם וּמַשַּׂאֲכֶם וְריבְכֶם׃

איכה אשא לבדי. אִם אֹמַר לְקַבֵּל שָׂכָר, לֹא אוּכַל, זוֹ הִיא שֶׁאָמַרְתִּי לָכֶם לֹא מֵעַצְמִי אֲנִי אוֹמֵר לָכֶם אֶלָּא מִפִּי הַקָּבָ״ה:

טרחכם. מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל טַרְחָנִין – הָיָה אֶחָד מֵהֶם רוֹאֶה אֶת בַּעַל דִּינוֹ נוֹצֵחַ בַּדִּין, אוֹמֵר יֵשׁ לִי עֵדִים לְהָבִיא, יֵשׁ לִי רְאָיוֹת לְהָבִיא, מוֹסִיף אֲנִי עֲלֵיכֶם דַּיָּנִין:

ומשאכם. מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ אֶפִּיקוֹרְסִין, הַקְּדִים מֹשֶׁה לָצֵאת, אָמְרוּ מָה רָאָה בֶּן עַמְרָם לָצֵאת? שֶׁמָּא אֵינוֹ שָׁפוּי בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ; אַחַר לָצֵאת, אָמְרוּ מָה רָאָה בֶּן עַמְרָם שֶׁלֹּא לָצֵאת? מָה אַתֶּם סְבוּרִים? יוֹשֵׁב וְיוֹעֵץ עֲלֵיכֶם עֵצוֹת רָעוֹת וְחוֹשֵׁב עֲלֵיכֶם מַחֲשָׁבוֹת:

ורבכם. מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ רוֹגְנִים (ספרי):

י״ג הָבוּ לָכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וּנְבֹנִים וְיֹדְעִים לְשִׁבְטֵיכֶם וַאֲשִׂימֵם בְּרָאשֵׁיכֶם׃

הבו לכם. הַזְמִינוּ עַצְמְכֶם לַדָּבָר:

אנשים. וְכִי תַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ נָשִׁים, מַה תַּ״ל אֲנָשִׁים? צַדִּיקִים, כְּסוּפִים:

חכמים ונבנים. מְבִינִים דָּבָר מִתּוֹךְ דָּבָר; זוֹ הִיא שֶׁשָּׁאַל אֲרִיסוֹ אֶת רַבִּי יוֹסֵי מַה בֵּין חֲכָמִים לִנְבוֹנִים? חָכָם הוֹמֶה לְשַׁלְחָנִי עָשִׁיר, כְּשֶׁמְּבִיאִין לוֹ דִּינָרִין לִרְאוֹת רוֹאֶה, וּכְשֶׁאֵין מְבִיאִין לוֹ יוֹשֵׁב וְתוֹהֶה, נָבוֹן הוֹמֶה לְשַׁלְחָנִי תַּגָּר, כְּשֶׁמְּבִיאִין לוֹ מָעוֹת לִרְאוֹת רוֹאֶה, וּכְשֶׁאֵין מְבִיאִין לוֹ, הוּא מְחַזֵּר וּמֵבִיא מִשֶּׁלּוֹ (ספרי):

וידעים לשבטיכם. שֶׁהֵם נִפְרָעִים לָכֶם, שֶׁאִם בָּא לְפָנַי מְעַכֵּב בְּטַלִּיתוֹ, אֵינִי יוֹדֵעַ מִי הוּא וּמֵאַי זֶה שֵׁבֶט הוּא, וְאִם הָגוּן הוּא, אֲבָל אַתֶּם מַכִּירִין בּוֹ, שֶׁאַתֶּם גִּדַּלְתֶּם אוֹתוֹ, לָכֵן נֶאֱמַר וְיֹדְעִים לְשִׁבְטֵיכֶם (ספרי):

בראשיכם. רָאשִׁים וּמְכֻבָּדִים עֲלֵיכֶם – שֶׁתִּהְיוּ נוֹהֲגִין בָּהֶם כָּבוֹד וְיִרְאָה:

ואשמם. חָסֵר יו״ד, לְמֵד שֶׁאַשְׁמוּתֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל תְּלוּיוֹת בְּרָאשֵׁי דַּיָּנֵיהֶם, שֶׁהָיָה לָהֶם לְמִחוֹת וּלְכַוֵּן אוֹתָם לַדֶּרֶךְ הַיְשָׁרָה (ספרי):

י״ד וַתַּעֲנוּ אֹתִי וַתֹּאמְרוּ טוֹב־הַדָּבָר אֲשֶׁר־דִּבַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת׃

ותענו אתי וגו׳. חֲלַטְתֶּם אֶת הַדָּבָר לַהֲנָאַתְכֶם; הָיָה לָכֶם לְהָשִׁיב, רַבֵּנוּ מֹשֶׁה, מִמֵּי נָאֶה לִלְמֹד, מִמִּךְ אוֹ מִתַּלְמִידְךָ? לֹא מִמִּךְ שֶׁנִּצְטַעַרְתָּ עָלֶיהָ? אֶלָּא יָדַעְתִּי מַחְשְׁבוֹתֵיכֶם, הֱיִיתֶם אוֹמְרִים עַכְשָׁו יִתְמַנּוּ עָלֵינוּ דַּיָּנִין הַרְבֵּה, אִם אֵין מַכִּירִנוּ, אָנוּ מְבִיאִין לוֹ דּוֹרוֹן וְהוּא נוֹשֵׂא לָנוּ פָּנִים (שם):

לעשות. אִם הָיִיתִי מִתְעַצֵּל, אַתֶּם אוֹמְרִים עֲשֵׂה מְהֵרָה (שם):

ט״ו וָאֶקַּח אֶת־רָאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְיֹדְעִים וָאֶתֵּן אוֹתָם רָאשִׁים עֲלֵיכֶם שָׂרֵי אֲלָפִים וְשָׂרֵי מֵאוֹת וְשָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי עֲשָׂרֹת וְשֹׁטְרִים לְשִׁבְטֵיכֶם׃

ואקח את ראשי שבטיכם. מְשַׁכְתִּים – אַשְׁרֵיכֶם, עַל מִי בָּאתֶם לְהִתְמַנּוֹת? עַל בְּנֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב, עַל בְּנֵי אָדָם שֶׁנִּקְרְאוּ אַחִים וְרֵעִים, חֵלֶק וְנַחֲלָה, וְכָל לְשׁוֹן חִבָּה (שם):

אנשים חכמים וידעים. אֲבָל נְבוֹנִים לֹא מָצָאתִי; זוֹ אַחַת מִשֶּׁבַע מִדּוֹת שֶׁאָמַר יִתְרוֹ לְמֹשֶׁה וְלֹא מָצָא אֶלָּא שָׁלוֹשׁ, **אנשים** צַדִּיקִים, **חכמים, וידעים** (שם):

ראשים עליכם. שֶׁתִּנָּהֲגוּ בָהֶם כָּבוֹד, רָאשִׁים בְּמֶקַח, רָאשִׁים בְּמִמְכָּר, רָאשִׁים בְּמַשָּׂא וּמַתָּן, נִכְנָס אַחֲרוֹן וְיוֹצֵא רִאשׁוֹן (שם):

שרי אלפים. אֶחָד מְמֻנֶּה עַל אֶלֶף:

שרי מאות. אֶחָד מְמֻנֶּה עַל מֵאָה:

ושטרים. מִנִּיתִי עֲלֵיכֶם **לשבטיכם** – אֵלּוּ הַכּוֹפְתִין וְהַמַּכִּין בִּרְצוּעָה עַל פִּי הַדַּיָּנִין (עי׳ שם):

ט״ז וָאֲצַוֶּה אֶת־שֹׁפְטֵיכֶם בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר שָׁמֹעַ בֵּין־אֲחֵיכֶם וּשְׁפַטְתֶּם צֶדֶק בֵּין־אִישׁ וּבֵין־אָחִיו וּבֵין גֵּרוֹ׃

ואצוה את שפטיכם. אָמַרְתִּי לָהֶם הֱווּ מְתוּנִין בַּדִּין – אִם בָּא דִּין לְפָנֶיךָ פַּעַם אַחַת, שְׁתַּיִם, וְשָׁלוֹשׁ, אַל תֹּאמַר כְּבָר בָּא דִּין זֶה לְפָנַי פְּעָמִים הַרְבֵּה, אֶלָּא הֱיוּ נוֹשְׂאִים וְנוֹתְנִים בּוֹ (שם):

בעת ההוא. מִשֶּׁמְּנִיתִים אָמַרְתִּי לָהֶם אֵין עַכְשָׁיו כִּלְשֶׁעָבַר, לְשֶׁעָבַר הֱיִיתֶם בִּרְשׁוּת עַצְמְכֶם, עַכְשָׁו הֲרֵי אַתֶּם מְשֻׁעְבָּדִים לַצִּבּוּר (שם):

שמע. לְשׁוֹן הָוֶה, אודנ״ט בְּלַעַז, כְּמוֹ זָכוֹר, שָׁמוֹר:

ובין גרו. זֶה בַּעַל דִּינוֹ שֶׁאוֹגֵר עָלָיו דְּבָרִים; דְּ״א **ובין גרו**, אַף עַל עִסְקֵי דִּירָה בֵּין חֲלַקַּת אַחִים, אֲפִלּוּ בֵּין תַּנּוּר לְכִירַיִם (שם; סנהדרין ז׳):

י״ז לֹא־תַכִּירוּ פָנִים בַּמִּשְׁפָּט כַּקָּטֹן כַּגָּדֹל תִּשְׁמָעוּן לֹא תָגוּרוּ מִפְּנֵי־אִישׁ כִּי הַמִּשְׁפָּט לֵאלֹהִים הוּא וְהַדָּבָר אֲשֶׁר יִקָּשֶׁה מִכֶּם תַּקְרִבוּן אֵלַי וּשְׁמַעְתִּיו:

לא תכירו פנים במשפט. זֶה הַמְמֻנֶּה לְהוֹשִׁיב הַדַּיָּנִים, שֶׁלֹּא יֹאמַר אִישׁ פְּלוֹנִי נָאֶה אוֹ גִּבּוֹר, אוֹשִׁיבֶנּוּ דַּיָּן, אִישׁ פְּלוֹנִי קָרוֹבִי, אוֹשִׁיבֶנּוּ דַּיָּן בָּעִיר, וְהוּא אֵינוֹ בָּקִי בְּדִינִין, נִמְצָא מְחַיֵּב אֶת הַזַּכַּאי וּמְזַכֶּה אֶת הַחַיָּב, מַעֲלֶה אֲנִי עַל מִי שֶׁמִּנָּהוּ כְּאִלּוּ הִכִּיר פָּנִים בַּדִּין:

כקטן כגדל תשמעון. שֶׁיְּהֵא חָבִיב עָלֶיךָ דִּין שֶׁל פְּרוּטָה כְּדִין שֶׁל מֵאָה מָנֶה, שֶׁאִם קָדַם וּבָא לְפָנֶיךָ, לֹא תְסַלְּקֶנּוּ לָאַחֲרוֹן. דְּ״א — **כקטן כגדל תשמעון** כְּתַרְגּוּמוֹ, שֶׁלֹּא תֹּאמַר זֶה עָנִי הוּא וַחֲבֵרוֹ עָשִׁיר וּמְצַוֶּה לְפַרְנְסוֹ, אֲזַכֶּה אֶת הֶעָנִי וְנִמְצָא מִתְפַּרְנֵס בִּנְקִיּוּת; דְּ״א — שֶׁלֹּא תֹּאמַר הֵיאַךְ אֲנִי פּוֹגֵם כְּבוֹדוֹ שֶׁל עָשִׁיר זֶה בִּשְׁבִיל דִּינָר, אֲזַכֶּנּוּ עַכְשָׁיו, וּכְשֶׁיּוֹצֵא לַחוּץ אֹמַר לוֹ תֵּן לוֹ שֶׁאַתָּה חַיָּב לוֹ (שם):

לא תגורו מפני איש. לֹא תִירְאוּ; דְּ״א — **לא תגורו** לֹא תַכְנִיס דְּבָרֶיךָ מִפְּנֵי אִישׁ, לְשׁוֹן ״אֹגֵר בַּקַּיִץ״ (משלי י׳):

כי המשפט לאלהים הוא. מַה שֶּׁאַתָּה נוֹטֶל מִזֶּה שֶׁלֹּא כַדִּין, אַתָּה מַזְקִיקֵנִי לְהַחֲזִיר לוֹ, נִמְצָא שֶׁהַטִּיתָ עָלַי הַמִּשְׁפָּט (סנהדרין ח׳):

תקרבון אלי. עַל דָּבָר זֶה נִסְתַּלֵּק מִמֶּנּוּ מִשְׁפַּט בְּנוֹת צְלָפְחָד (שם); וְכֵן שְׁמוּאֵל אָמַר לְשָׁאוּל (שמואל א ט׳) ״אָנֹכִי הָרוֹאֶה״, אָמַר לוֹ הַקָּבָ״ה חַייֶךָ שֶׁאֲנִי מוֹדִיעֲךָ שֶׁאֵין אַתָּה רוֹאֶה, וְאֵימָתַי הוֹדִיעוֹ? כְּשֶׁבָּא לִמְשֹׁחַ אֶת דָּוִד (שמואל א ט״ז) ״וַיַּרְא אֶת אֱלִיאָב וַיֹּאמֶר אַךְ נֶגֶד ה׳ מְשִׁיחוֹ״, אָמַר לוֹ הַקָּבָ״ה וְלֹא אָמַרְתָּ אָנֹכִי הָרֹאֶה? ״אַל תַּבֵּט אֶל מַרְאֵהוּ״ (ספרי):

י״ח וָאֲצַוֶּה אֶתְכֶם בָּעֵת הַהִוא אֵת כָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן:

את כל הדברים אשר תעשון. אֵלּוּ עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים שֶׁבֵּין דִּינֵי מָמוֹנוֹת לְדִינֵי נְפָשׁוֹת (שם):

י״ט וַנִּסָּע מֵחֹרֵב וַנֵּלֶךְ אֵת כָּל־הַמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא הַהוּא אֲשֶׁר רְאִיתֶם דֶּרֶךְ הַר הָאֱמֹרִי כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֹתָנוּ וַנָּבֹא עַד קָדֵשׁ בַּרְנֵעַ:

המדבר הגדול והנורא. שֶׁהָיוּ בוֹ נְחָשִׁים כְּקוֹרוֹת, וְעַקְרַבִּים כְּקַשָּׁתוֹת (שם):

כ׳ וָאֹמַר אֲלֵכֶם בָּאתֶם עַד־הַר הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֵינוּ נֹתֵן לָנוּ:

כ״א רְאֵה נָתַן יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ אֶת־הָאָרֶץ עֲלֵה רֵשׁ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לְךָ אַל־תִּירָא וְאַל־תֵּחָת:

כ״ב וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כֻּלְּכֶם וַתֹּאמְרוּ נִשְׁלְחָה אֲנָשִׁים לְפָנֵינוּ וְיַחְפְּרוּ־לָנוּ אֶת־הָאָרֶץ וְיָשִׁבוּ אֹתָנוּ דָּבָר אֶת־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר נַעֲלֶה־בָּהּ וְאֶת־הֶעָרִים אֲשֶׁר נָבֹא אֲלֵיהֶן:

ותקרבון אלי כלכם. בְּעִרְבּוּבְיָא; וּלְהַלָּן הוּא אוֹמֵר (דברים ה׳) ״וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּל רָאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם וְזִקְנֵיכֶם וַתֹּאמְרוּ הֵן הֶרְאָנוּ וְגוֹ׳״, אוֹתָהּ קְרִיבָה הָיְתָה הוֹגֶנֶת – יְלָדִים מְכַבְּדִים אֶת הַזְּקֵנִים וּשְׁלָחוּם לְפָנֵיהֶם, וּזְקֵנִים מְכַבְּדִים אֶת הָרָאשִׁים לָלֶכֶת לְפָנֵיהֶם, אֲבָל כָּאן ״וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כֻּלְּכֶם״ בְּעִרְבּוּבְיָא – יְלָדִים דּוֹחֲפִין אֶת הַזְּקֵנִים, וּזְקֵנִים דּוֹחֲפִין אֶת הָרָאשִׁים (ספרי):

וישבו אתנו דבר. בְּאֵיזֶה לָשׁוֹן הֵם מְדַבְּרִים:

את הדרך אשר נעלה בה. אֵין דֶּרֶךְ שֶׁאֵין בָּהּ עֲקֻמִּימוּת:

ואת הערים אשר נבא אליהן. תְּחִלָּה לִכְבֹּשׁ (שם):

כ״ג וַיִּיטַב בְּעֵינַי הַדָּבָר וָאֶקַּח מִכֶּם שְׁנֵים עָשָׂר אֲנָשִׁים אִישׁ אֶחָד לַשָּׁבֶט:

וייטב בעיני הדבר. בְּעֵינַי וְלֹא בְּעֵינֵי הַמָּקוֹם; וְאִם בְּעֵינֵי מֹשֶׁה הָיָה טוֹב לָמָּה אֲמָרָהּ בַּתּוֹכָחוֹת? מָשָׁל לְאָדָם שֶׁאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ מְכֹר לִי חֲמוֹרְךָ זֶה, אָמַר לוֹ הֵן, נוֹתְנוֹ אַתָּה לִי לְנִסָּיוֹן? אָמַר לוֹ הֵן, בֶּהָרִים וּבַגְּבָעוֹת? אָמַר לוֹ הֵן, כֵּינָן שֶׁרָאָה שֶׁאֵין מְעַכְּבוֹ כְּלוּם, אָמַר הַלּוֹקֵחַ בְּלִבּוֹ בָּטוּחַ הוּא זֶה שֶׁלֹּא אֶמְצָא בּוֹ מוּם, מִיָּד אָמַר לוֹ טֹל מְעוֹתֶיךָ אֵינִי מְנַסֶּהוּ מֵעַתָּה, אַף אֲנִי הוֹדִיתִי לְדִבְרֵיכֶם, שֶׁמָּא תַּחְזְרוּ בָּכֶם כְּשֶׁתִּרְאוּ שֶׁאֵינִי מְעַכֵּב, וְאַתֶּם לֹא חֲזַרְתֶּם בָּכֶם (ספרי):

ואקח מכם. מִן הַבְּרוּרִים שֶׁבָּכֶם, מִן הַמְסֻלָּתִים שֶׁבָּכֶם (שם):

שנים עשר אנשים איש אחד לשבט. מַגִּיד שֶׁלֹּא הָיָה שֵׁבֶט לֵוִי עִמָּהֶם (שם):

כ״ד וַיִּפְנוּ֙ וַיַּעֲל֣וּ הָהָ֔רָה וַיָּבֹ֖אוּ עַד־נַ֣חַל אֶשְׁכֹּ֑ל וַיְרַגְּל֖וּ אֹתָֽהּ׃

עד נחל אשכל. מַגִּיד שֶׁנִּקְרָא עַל שֵׁם סוֹפוֹ (שם):

וירגלו אתה. מְלַמֵּד שֶׁהָלְכוּ בָהּ אַרְבָּעָה אֲמָנִין שְׁתֵּי וָעֶרֶב (שם):

כ״ה וַיִּקְח֣וּ בְיָדָ֔ם מִפְּרִ֖י הָאָ֑רֶץ וַיּוֹרִדוּ֙ אֵלֵ֔ינוּ וַיָּשִׁ֥בוּ אֹתָ֖נוּ דָּבָ֑ר וַיֹּ֣אמְר֔וּ טוֹבָ֥ה הָאָ֖רֶץ אֲשֶׁר־יְהוָ֥ה אֱלֹהֵ֖ינוּ נֹתֵ֥ן לָֽנוּ׃

ויורדו אלינו. מַגִּיד שֶׁאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל גְּבוֹהָה מִכָּל הָאֲרָצוֹת (שם):

ויאמרו טובה הארץ. מִי הֵם שֶׁאָמְרוּ טוֹבָתָהּ? יְהוֹשֻׁעַ וְכָלֵב (שם):

כ״ו וְלֹ֥א אֲבִיתֶ֖ם לַעֲלֹ֑ת וַתַּמְר֕וּ אֶת־פִּ֖י יְהוָ֥ה אֱלֹהֵיכֶֽם׃

ותמרו. לְשׁוֹן הַתָּרָסָה – הִתְרַסְתֶּם כְּנֶגֶד מַאֲמָרוֹ:

כ״ז וַתֵּרָגְנ֣וּ בְאָהֳלֵיכֶ֗ם וַתֹּ֙אמְרוּ֙ בְּשִׂנְאַ֣ת יְהוָ֔ה אֹתָ֖נוּ הוֹצִיאָ֣נוּ מֵאֶ֣רֶץ מִצְרַ֔יִם לָתֵ֥ת אֹתָ֛נוּ בְּיַ֥ד הָאֱמֹרִ֖י לְהַשְׁמִידֵֽנוּ׃

ותרגנו. לְשׁוֹן הֶרֶע, וְכֵן ״דִּבְרֵי נִרְגָּן״ (משלי י״ח) – אָדָם הַמּוֹצִיא דִּבָּה:

בשנאת ה׳ אתנו. וְהוּא הָיָה אוֹהֵב אֶתְכֶם, אֲבָל אַתֶּם שׂוֹנְאִים אוֹתוֹ; מְשַׁל הֶדְיוֹט אוֹמֵר מַה דִּבְלִבְּךָ עַל רְחִמָּךְ מַה דִּבְלִבְּהּ עָלָךְ (ספרי):

בשנאת ה׳ אתנו הוציאנו מארץ מצרים. הוֹצָאָתוֹ לְשִׂנְאָה הָיְתָה; מָשָׁל לְמֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם שֶׁהָיוּ לוֹ שְׁנֵי בָנִים וְיֵשׁ לוֹ שְׁתֵּי שָׂדוֹת, אַחַת שֶׁל שִׂקְיָא וְאַחַת שֶׁל בַּעַל, לְמִי שֶׁהוּא אוֹהֵב נוֹתֵן שֶׁל שִׂקְיָא, וּלְמִי שֶׁהוּא שׂוֹנֵא נוֹתֵן לוֹ שֶׁל בַּעַל, אֶרֶץ מִצְרַיִם שֶׁל שִׂקְיָא הִיא, שֶׁנִּילוּס עוֹלֶה וּמַשְׁקֶה אוֹתָהּ, וְאֶרֶץ כְּנַעַן שֶׁל בַּעַל, וְהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם לָתֵת לָנוּ אֶת אֶרֶץ כְּנַעַן (במ״ר י״ז):

כ״ח אָנָ֖ה | אֲנַ֣חְנוּ עֹלִ֑ים אַחֵ֙ינוּ֙ הֵמַ֣סּוּ אֶת־לְבָבֵ֔נוּ לֵאמֹ֗ר עַ֣ם גָּד֤וֹל וָרָם֙ מִמֶּ֔נּוּ עָרִ֥ים גְּדֹלֹ֖ת וּבְצ֣וּרֹ֑ת בַּשָּׁמָ֔יִם וְגַם־בְּנֵ֥י עֲנָקִ֖ים רָאִ֥ינוּ שָֽׁם׃

ערים גדלת ובצורת בשמים. דִּבְּרוּ הַכְּתוּבִים לְשׁוֹן הַבַּאי (ספרי; חולין צ׳):

כ״ט וָאֹמַ֥ר אֲלֵכֶ֖ם לֹא־תַעַרְצ֣וּן וְלֹא־תִירְא֥וּן מֵהֶֽם׃

לא תערצון. לְשׁוֹן שְׁבִירָה, כְּתַרְגּוּמוֹ, וְדוֹמֶה לוֹ (איוב ל׳) ״בַּעֲרוּץ נְחָלִים לִשְׁכֹּן״ – שִׁבּוּר הַנְּחָלִים:

ל׳ יְהוָ֣ה אֱלֹהֵיכֶ֗ם הַהֹלֵךְ֙ לִפְנֵיכֶ֔ם ה֥וּא יִלָּחֵ֖ם לָכֶ֑ם כְּכֹ֡ל אֲשֶׁ֣ר עָשָׂ֣ה אִתְּכֶם֩ בְּמִצְרַ֨יִם לְעֵינֵיכֶֽם׃

ילחם לכם. בִּשְׁבִילְכֶם:

ל״א וּבַמִּדְבָּ֗ר אֲשֶׁ֨ר רָאִ֜יתָ אֲשֶׁ֣ר נְשָׂאֲךָ֣ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֗יךָ כַּאֲשֶׁ֤ר יִשָּׂא־אִישׁ֙ אֶת־בְּנ֔וֹ בְּכֹ֖ל־הַדֶּ֣רֶךְ֑ אֲשֶׁ֥ר הֲלַכְתֶּ֛ם עַד־בֹּאֲכֶ֥ם עַד־הַמָּקוֹם֖ הַזֶּֽה׃

ובמדבר אשר ראית. מוּסָב עַל מִקְרָא שֶׁלְּמַעְלָה הֵימֶנּוּ – **ככל אשר עשה אתכם במצרים**, וְעָשָׂה אַף **במדבר אשר ראית אשר נשאך וגו׳**:

כאשר ישא איש את בנו. כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי אֵצֶל ״וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים הַהֹלֵךְ לִפְנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וְגוֹ׳״ (שמות י״ד) מָשָׁל לְמְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ וּבְנוֹ לְפָנָיו, בָּאוּ לִסְטִים לִשְׁבּוֹתוֹ, וְכוּ׳:

ל״ב וּבַדָּבָ֣ר הַזֶּ֔ה אֵינְכֶ֖ם מַאֲמִינִ֑ם בַּיהוָ֖ה אֱלֹהֵיכֶֽם׃

ובדבר הזה. שֶׁהוּא מַבְטִיחָכֶם לַהֲבִיאָכֶם אֶל הָאָרֶץ – אֵינְכֶם מַאֲמִינִים בּוֹ:

ל״ג הַהֹלֵ֥ךְ לִפְנֵיכֶ֛ם בַּדֶּ֖רֶךְ לָתוּר֙ לָכֶ֣ם מָק֔וֹם לַחֲנֹתְכֶ֑ם בָּאֵ֣שׁ | לַ֠יְלָה לַרְאֹתְכֶ֞ם בַּדֶּ֣רֶךְ אֲשֶׁר־תֵּלְכ֥וּ בָ֖הּ וּבֶעָנָ֥ן יוֹמָֽם׃

לראתכם. כְּמוֹ לְהַרְאוֹתְכֶם, וְכֵן (שמות י״ג) ״לִנְחֹתָם הַדֶּרֶךְ״, וְכֵן (תהלים כ״ו) ״לַשְׁמֵעַ בְּקוֹל תּוֹדָה״, וְכֵן (מלכים ב ט׳) ״לָלֶכֶת לַגִּיד בְּיִזְרְעֶאל״:

ל״ד וַיִּשְׁמַ֣ע יְהוָ֔ה אֶת־ק֖וֹל דִּבְרֵיכֶ֑ם וַיִּקְצֹ֖ף וַיִּשָּׁבַ֥ע לֵאמֹֽר׃

ל״ה אִם־יִרְאֶה אִישׁ֩ בָּאֲנָשִׁ֨ים הָאֵ֜לֶּה הַדּ֣וֹר הָרָ֗ע הַזֶּ֛ה אֶת הָאָ֥רֶץ הַטּוֹבָ֖ה אֲשֶׁ֣ר נִשְׁבַּ֑עְתִּי לָתֵ֥ת לַאֲבֹתֵיכֶֽם׃

ל״ו זוּלָתִ֞י כָּלֵ֣ב בֶּן־יְפֻנֶּ֗ה ה֚וּא יִרְאֶ֣נָּה וְלוֹ־אֶתֵּ֔ן אֶת־הָאָ֕רֶץ אֲשֶׁ֥ר דָּרַ֖ךְ־בָּ֑הּ וּלְבָנָ֔יו יַ֗עַן אֲשֶׁ֛ר מִלֵּ֥א אַחֲרֵ֖י יְהוָֽה׃

> **אשר דרך בה.** — חֶבְרוֹן; שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י״ג) ״וַיַּבֹּא עַד חֶבְרוֹן״:

ל״ז גַּם־בִּ֥י הִתְאַנַּ֛ף יְהוָ֖ה בִּגְלַלְכֶ֣ם לֵאמֹ֑ר גַּם־אַתָּ֖ה לֹא־תָבֹ֥א שָֽׁם׃

> **התאנף.** נִתְמַלֵּא רֹגֶז:

ל״ח יְהוֹשֻׁ֣עַ בִּן־נ֠וּן הָעֹמֵ֨ד לְפָנֶ֜יךָ ה֣וּא יָבֹ֣א שָׁ֔מָּה אֹת֥וֹ חַזֵּ֖ק כִּי־ה֣וּא יַנְחִלֶ֑נָּה אֶת־יִשְׂרָאֵֽל׃

ל״ט וְטַפְּכֶ֣ם אֲשֶׁר֩ אֲמַרְתֶּ֨ם לָבַ֜ז יִהְיֶ֗ה וּבְנֵיכֶם֙ אֲשֶׁ֣ר לֹא־יָדְע֣וּ הַיּ֔וֹם ט֥וֹב וָרָ֖ע הֵ֣מָּה יָבֹ֑אוּ שָׁ֚מָּה וְלָהֶ֣ם אֶתְּנֶ֔נָּה וְהֵ֖ם יִירָשׁוּֽהָ׃

מ׳ וְאַתֶּ֖ם פְּנ֣וּ לָכֶ֑ם וּסְע֥וּ הַמִּדְבָּ֖רָה דֶּ֥רֶךְ יַם־סֽוּף׃

> **פנו לכם.** אָמַרְתִּי לְהַעֲבִיר אֶתְכֶם דֶּרֶךְ רֹחַב אֶרֶץ אֱדוֹם לְצַד צָפוֹן לִכְנֹס לָאָרֶץ, קִלְקַלְתֶּם וּגְרַמְתֶּם לָכֶם עִכּוּב:
>
> **פנו לכם.** לַאֲחוֹרֵיכֶם וְתֵלְכוּ בַּמִּדְבָּר לְצַד יַם סוּף — שֶׁהַמִּדְבָּר שֶׁהָיוּ מְהַלְּכִים בּוֹ לִדְרוֹמוֹ שֶׁל הַר שֵׂעִיר הָיָה מַפְסִיק בֵּין יַם סוּף לְהַר שֵׂעִיר — עַתָּה הָמְשְׁכוּ לְצַד הַיָּם וְתִסְבְּבוּ אֶת הַר שֵׂעִיר כָּל דְּרוֹמוֹ מִן הַמַּעֲרָב לַמִּזְרָח:

מ״א וַתַּעֲנ֣וּ | וַתֹּאמְר֗וּ אֵלַי֙ חָטָ֣אנוּ לַיהוָ֔ה אֲנַ֖חְנוּ נַעֲלֶ֑ה וְנִלְחַ֕מְנוּ כְּכֹ֥ל אֲשֶׁר־צִוָּ֖נוּ יְהוָ֣ה אֱלֹהֵ֑ינוּ וַתַּחְגְּר֣וּ אִ֔ישׁ אֶת־כְּלֵ֖י מִלְחַמְתּ֑וֹ וַתָּהִ֣ינוּ לַעֲלֹ֔ת הָהָֽרָה׃

> **ותהינו.** לְשׁוֹן ״הִנָּנוּ וְעָלִינוּ אֶל הַמָּקוֹם״ (במדבר י״ד), זֶה הַלָּשׁוֹן שֶׁאֲמַרְתֶּם לְשׁוֹן ״הֵן״, כְּלוֹמַר נִזְדַּמַּנְתֶּם:

מ״ב וַיֹּ֥אמֶר יְהוָ֖ה אֵלַ֑י אֱמֹ֣ר לָהֶ֗ם לֹ֤א תַעֲל֙וּ֙ וְלֹא־תִלָּחֲמ֔וּ כִּ֥י אֵינֶ֖נִּי בְּקִרְבְּכֶ֑ם וְלֹא֙ תִּנָּגְפ֣וּ לִפְנֵ֔י אֹיְבֵיכֶֽם׃

> **לא תעלו.** לֹא עֲלִיָּה תִּהֵא לָכֶם אֶלָּא יְרִידָה:

מ״ג וָאֲדַבֵּ֥ר אֲלֵיכֶ֖ם וְלֹ֣א שְׁמַעְתֶּ֑ם וַתַּמְר֣וּ אֶת־פִּ֣י יְהוָ֔ה וַתָּזֵ֖דוּ וַתַּעֲל֥וּ הָהָֽרָה׃

מ״ד וַיֵּצֵ֣א הָאֱמֹרִ֗י הַיֹּשֵׁב֙ בָּהָ֣ר הַה֔וּא לִקְרַאתְכֶ֖ם וַיִּרְדְּפ֣וּ אֶתְכֶ֑ם כַּאֲשֶׁ֥ר תַּעֲשֶׂ֖ינָה הַדְּבֹרִ֑ים וַיַּכּ֥וּ אֶתְכֶ֛ם בְּשֵׂעִ֖יר עַד־חָרְמָֽה׃

> **כאשר תעשינה הדברים.** מַה הַדְּבוֹרָה הַזֹּאת כְּשֶׁהִיא מַכָּה אֶת הָאָדָם מֵיָד מֵתָה, אַף הֵם כְּשֶׁהָיוּ נוֹגְעִים בָּכֶם מִיָּד מֵתִים:

מ״ה וַתָּשֻׁ֣בוּ וַתִּבְכּ֔וּ לִפְנֵ֖י יְהוָ֑ה וְלֹא־שָׁמַ֥ע יְהוָ֛ה בְּקֹלְכֶ֖ם וְלֹ֥א הֶאֱזִ֖ין אֲלֵיכֶֽם׃

> **ולא שמע ה׳ בקלכם.** כִּבְיָכוֹל עֲשִׂיתֶם מִדַּת רַחֲמָיו כְּאִלּוּ אַכְזָרִי:

מ״ו וַתֵּשְׁב֥וּ בְקָדֵ֖שׁ יָמִ֣ים רַבִּ֑ים כַּיָּמִ֖ים אֲשֶׁ֥ר יְשַׁבְתֶּֽם׃

> **ותשבו בקדש ימים רבים.** י״ט שָׁנָה, שֶׁנֶּאֱמַר **כימים אשר ישבתם** בִּשְׁאָר הַמַּסָּעוֹת, וְהֵם הָיוּ ל״ח שָׁנָה, י״ט מֵהֶם עָשׂוּ בְּקָדֵשׁ וי״ט שָׁנָה הוֹלְכִים וּמִטַּרְפִּים וְחָזְרוּ לְקָדֵשׁ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר ל״ב) ״וַיְנִיעֵם בַּמִּדְבָּר״; כָּךְ מָצָאתִי בְּסֵדֶר עוֹלָם:

פרק ב׳

א׳ וַנִּפֶן֙ וַנִּסַּ֣ע הַמִּדְבָּרָ֔ה דֶּ֖רֶךְ יַם־סֽוּף כַּאֲשֶׁ֣ר דִּבֶּ֤ר יְהוָה֙ אֵלַ֔י וַנָּ֥סָב אֶת־הַר־שֵׂעִ֖יר יָמִ֥ים רַבִּֽים׃ {ס}

> **ונפן ונסע המדברה.** אִלּוּ לֹא חָטְאוּ הָיוּ עוֹבְרִים דֶּרֶךְ הַר שֵׂעִיר לִכְנֹס לָאָרֶץ מִן דְּרוֹמוֹ לִצְפוֹנוֹ, וּבְשִׁבְיל שֶׁקִּלְקְלוּ הָפְכוּ לְצַד הַמִּדְבָּר, שֶׁהוּא בֵּין יַם סוּף לְדְרוֹמוֹ שֶׁל הַר שֵׂעִיר, וְהָלְכוּ אֵצֶל דְּרוֹמוֹ מִן הַמַּעֲרָב לַמִּזְרָח **דרך ים סוף.** דֶּרֶךְ יְצִיאָתָן מִמִּצְרַיִם שֶׁהוּא בְּמִקְצוֹעַ דְּרוֹמִית מַעֲרָבִית; מִשָּׁם הָיוּ הוֹלְכִים לְצַד הַמִּזְרָח:

ונסב את הר שעיר. כָּל דְּרוֹמוֹ עַד אֶרֶץ מוֹאָב׃

ב׳ וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי לֵאמֹר׃

ג׳ רַב־לָכֶם סֹב אֶת־הָהָר הַזֶּה פְּנוּ לָכֶם צָפֹנָה׃

פנו לכם צפנה. סֹבּוּ לָכֶם לִרוּחַ מִזְרָחִית, מִן הַדָּרוֹם לַצָּפוֹן, פְּנֵיכֶם לַצָּפוֹן, נִמְצְאוּ הוֹלְכִים אֶת רוּחַ הַמִּזְרָחִית וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים י״א) ״וַיָּבוֹאוּ (וַיָּבֹא) מִמִּזְרַח שֶׁמֶשׁ לְאֶרֶץ מוֹאָב״׃

ד׳ וְאֶת־הָעָם֮ צַ֣ו לֵאמֹר֒ אַתֶּ֣ם עֹבְרִ֗ים בִּגְבוּל֙ אֲחֵיכֶ֣ם בְּנֵי־עֵשָׂ֔ו הַיֹּשְׁבִ֖ים בְּשֵׂעִ֑יר וְיִירְא֣וּ מִכֶּ֔ם וְנִשְׁמַרְתֶּ֖ם מְאֹֽד׃

ונשמרתם מאד. וּמַהוּ הַשְּׁמִירָה? **אל תתגרו בם**׃

ה׳ אַל־תִּתְגָּרוּ בָם֙ כִּ֣י לֹא־אֶתֵּ֥ן לָכֶ֛ם מֵאַרְצָ֖ם עַד־מִדְרַ֣ךְ כַּף־רָ֑גֶל כִּֽי־יְרֻשָּׁ֥ה לְעֵשָׂ֖ו נָתַ֥תִּי אֶת־הַ֥ר שֵׂעִֽיר׃

עד מדרך כף רגל. אֲפִלּוּ מִדְרַךְ כַּף רֶגֶל, כְּלוֹמַר אֲפִלּוּ דְּרִיסַת הָרֶגֶל אֵינִי מַרְשֶׁה לָכֶם לַעֲבֹר בְּאַרְצָם שֶׁלֹּא בִּרְשׁוּת. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה עַד שֶׁיָּבֹא יוֹם דְּרִיסַת כַּף רֶגֶל עַל הַר הַזֵּיתִים, שֶׁנֶּאֱמַר (זכריה י״ד) ״וְעָמְדוּ רַגְלָיו וְגוֹ׳״׃

ירשה לעשו. מֵאַבְרָהָם, עֲשָׂרָה עֲמָמִים נָתַתִּי לוֹ, שִׁבְעָה לָכֶם וְקֵינִי וּקְנִזִּי וְקַדְמוֹנִי הֵן עַמּוֹן וּמוֹאָב וְשֵׂעִיר, אֶחָד מֵהֶם לְעֵשָׂו וְהַשְּׁנַיִם לִבְנֵי לוֹט, בְּשָׂכַר שֶׁהָלַךְ אִתּוֹ לְמִצְרַיִם וְשָׁתַק עַל מַה שֶּׁהָיָה אוֹמֵר עַל אִשְׁתּוֹ אֲחוֹתִי הִיא, עָשָׂאוּ כִּבְנוֹ (בראשית רבה נ״א)׃

ו׳ אֹ֣כֶל תִּשְׁבְּר֣וּ מֵאִתָּ֗ם בַּכֶּ֙סֶף֙ וַאֲכַלְתֶּ֔ם וְגַם־מַ֥יִם תִּכְר֖וּ מֵאִתָּ֣ם בַּכֶּ֑סֶף וּשְׁתִיתֶֽם׃

תכרו. לְשׁוֹן מֶקַח, וְכֵן ״אֲשֶׁר כָּרִיתִי לִי״ (בראשית נ׳), שֶׁכֵּן בִּכְרֵכֵי הַיָּם קוֹרִין לִמְכִירָה כִּירָה (ראש השנה כ״ו)׃

ז׳ כִּ֣י יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֗יךָ בֵּרַכְךָ֙ בְּכֹ֣ל מַעֲשֵׂ֣ה יָדֶ֔ךָ יָדַ֖ע לֶכְתְּךָ֣ אֶת־הַמִּדְבָּ֣ר הַגָּד֣וֹל הַזֶּ֑ה זֶ֣ה | אַרְבָּעִ֗ים שָׁנָה֙ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ עִמָּ֖ךְ לֹ֥א חָסַ֖רְתָּ דָּבָֽר׃

כי ה׳ אלהיך ברכך. לְפִיכָךְ לֹא תִכְפּוּ אֶת טוֹבָתוֹ לְהַרְאוֹת כְּאִלּוּ אַתֶּם עֲנִיִּים, אֶלָּא הַרְאוּ עַצְמְכֶם עֲשִׁירִים׃

ח׳ וַנַּעֲבֹ֗ר מֵאֵת֙ אַחֵ֣ינוּ בְנֵי־עֵשָׂ֔ו הַיֹּשְׁבִ֖ים בְּשֵׂעִ֑יר מִדֶּ֙רֶךְ֙ הָעֲרָבָ֔ה מֵאֵילַ֖ת וּמֵעֶצְי֣וֹן גָּ֑בֶר {ס} וַנִּפֶן֙ וַנַּעֲבֹ֔ר דֶּ֖רֶךְ מִדְבַּ֥ר מוֹאָֽב׃

ונפן ונעבר. לְצַד צָפוֹן הָפַכְנוּ פָּנִים לַהֲלֹךְ רוּחַ מִזְרָחִית׃

ט׳ וַיֹּאמֶר יְהוָה֮ אֵלַי֒ אַל־תָּצַ֣ר אֶת־מוֹאָב֮ וְאַל־תִּתְגָּ֣ר בָּם֒ מִלְחָמָה֙ כִּ֣י לֹא־אֶתֵּ֥ן לְךָ֛ מֵאַרְצ֖וֹ יְרֻשָּׁ֑ה כִּ֣י לִבְנֵי־לוֹט֙ נָתַ֣תִּי אֶת־עָ֔ר יְרֻשָּֽׁה׃

ואל תתגר בם וגו׳. לֹא אָסַר לָהֶם עַל מוֹאָב אֶלָּא מִלְחָמָה, אֲבָל מְיֻרָּאִים הָיוּ אוֹתָם, וְנִרְאִים לָהֶם כְּשֵׁהֶם מְזֻיָּנִים, לְפִיכָךְ כְּתִיב (במדבר כ״ב) ״וַיָּגָר מוֹאָב מִפְּנֵי הָעָם״, שֶׁהָיוּ שׁוֹלְלִים וּבוֹזְזִים אוֹתָם; אֲבָל בִּבְנֵי עַמּוֹן נֶאֱמַר (פסוק י״ט) ״וְאַל תִּתְגָּר בָּם״ – שׁוּם גֵּרוּי, בְּשָׂכַר צְנִיעוּת אִמָּם, שֶׁלֹּא פִּרְסְמָה עַל אָבִיהָ כְּמוֹ שֶׁעָשְׂתָה הַבְּכִירָה שֶׁקָּרְאָה שֵׁם בְּנָהּ מוֹאָב (בבא קמא ל״ח)׃

ער. שֵׁם הַמְּדִינָה׃

י׳ הָאֱמִ֣ים לְפָנִ֔ים יָשְׁב֖וּ בָּ֑הּ עַ֚ם גָּד֣וֹל וְרַ֔ב וָר֖וֶם כָּעֲנָקִֽים׃

האמים לפנים וגו׳. אַתָּה סָבוּר שֶׁזּוֹ אֶרֶץ רְפָאִים שֶׁנָּתַתִּי לוֹ לְאַבְרָהָם, לְפִי שֶׁהָאֱמִים שֶׁהֵם רְפָאִים יָשְׁבוּ בָהּ לְפָנִים, אֲבָל לֹא זוֹ הִיא, כִּי אוֹתָן רְפָאִים הוֹרַשְׁתִּי מִפְּנֵי בְנֵי לוֹט וְהוֹשַׁבְתִּים תַּחְתָּם׃

י״א רָפָ֣אִ֔ים יֵחָשְׁב֖וּ אַף־הֵ֑ם כָּעֲנָקִ֔ים וְהַמֹּאָבִ֖ים יִקְרְא֥וּ לָהֶ֖ם אֵמִֽים׃

רפאים יחשבו וגו׳. רְפָאִים הָיוּ נֶחֱשָׁבִין אוֹתָם אֵמִים, כָּעֲנָקִים הַנִּקְרָאִים רְפָאִים, עַל שֵׁם שֶׁכָּל הָרוֹאֶה אוֹתָם יָדָיו מִתְרַפּוֹת (בראשית רבה כ״ו)׃

אמים. עַל שֵׁם שֶׁאֵימָתָם מֻטֶּלֶת עַל הַבְּרִיּוֹת (שם), וְכֵן בְּשֵׂעִיר יָשְׁבוּ הַחֹרִים וּנְתָתִים לִבְנֵי עֵשָׂו׃

י״ב וּבְשֵׂעִ֣יר יָשְׁב֣וּ הַחֹרִ֔ים לְפָנִ֖ים וּבְנֵ֣י עֵשָׂ֑ו יִֽירָשׁ֗וּם וַיֵּשְׁבוּ֙ תַּחְתָּ֔ם כַּאֲשֶׁ֥ר עָשָׂ֛ה יִשְׂרָאֵ֖ל לְאֶ֣רֶץ יְרֻשָּׁת֑וֹ אֲשֶׁר־נָתַ֥ן יְהוָ֖ה לָהֶֽם׃

יירשום. לְשׁוֹן הוֹוֶה, כְּלוֹמַר נָתַתִּי בָּהֶם כֹּחַ שֶׁהֵיוּ מוֹרִישִׁים אוֹתָם וְהוֹלְכִים:

י״ג עַתָּה קוּמוּ וְעִבְרוּ לָכֶם אֶת־נַחַל זֶרֶד וַנַּעֲבֹר אֶת־נַחַל זָרֶד:

י״ד וְהַיָּמִים אֲשֶׁר־הָלַכְנוּ | מִקָּדֵשׁ בַּרְנֵעַ עַד אֲשֶׁר־עָבַרְנוּ אֶת־נַחַל זָרֶד שְׁלֹשִׁים וּשְׁמֹנָה שָׁנָה עַד־תֹּם כָּל־הַדּוֹר אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה מִקֶּרֶב הַמַּחֲנֶה כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לָהֶם:

ט״ו וְגַם יַד־יְהוָה הָיְתָה בָּם לְהָמֵם מִקֶּרֶב הַמַּחֲנֶה עַד תֻּמָּם:

היתה בם. לְמַהֵר וּלְהָמֵם בְּתוֹךְ אַרְבָּעִים שָׁנָה, שֶׁלֹּא יִגְרְמוּ לִבְנֵיהֶם עוֹד לְהִתְעַכֵּב בַּמִּדְבָּר:

ט״ז וַיְהִי כַּאֲשֶׁר־תַּמּוּ כָּל־אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה לָמוּת מִקֶּרֶב הָעָם: {ס}

ויהי כאשר תמו וגו׳ וידבר ה׳ אלי וגו׳. אֲבָל מִשְׁלוּחֵי הַמְרַגְּלִים עַד כָּאן לֹא נֶאֱמַר בְּפָרָשָׁה זוֹ וַיְדַבֵּר אֶלָּא וַיֹּאמֶר, לְלַמֶּדְךָ שֶׁכָּל ל״ח שָׁנָה שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל נְזוּפִים, לֹא נִתְיַחֵד עִמּוֹ הַדִּבּוּר בִּלְשׁוֹן חִבָּה, פָּנִים אֶל פָּנִים וְיִשּׁוּב הַדַּעַת – לְלַמֶּדְךָ שֶׁאֵין הַשְּׁכִינָה שׁוֹרָה עַל הַנְּבִיאִים אֶלָּא בְּשִׂבְיל יִשְׂרָאֵל (מכילתא שמות י״ב):

אנשי המלחמה. מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה הַיּוֹצְאִים בַּצָּבָא:

י״ז וַיְדַבֵּר יְהוָה אֵלַי לֵאמֹר:

י״ח אַתָּה עֹבֵר הַיּוֹם אֶת־גְּבוּל מוֹאָב אֶת־עָר:

אתה עבר היום את גבול מואב, וקרבת מול בני עמון. מִכָּאן שֶׁאֶרֶץ עַמּוֹן לְצַד צָפוֹן:

י״ט וְקָרַבְתָּ מוּל בְּנֵי עַמּוֹן אַל־תְּצֻרֵם וְאַל־תִּתְגַּר בָּם כִּי לֹא־אֶתֵּן מֵאֶרֶץ בְּנֵי־עַמּוֹן לְךָ יְרֻשָּׁה כִּי לִבְנֵי־לוֹט נְתַתִּיהָ יְרֻשָּׁה:

כ׳ אֶרֶץ־רְפָאִים תֵּחָשֵׁב אַף־הִוא רְפָאִים יָשְׁבוּ־בָהּ לְפָנִים וְהָעַמֹּנִים יִקְרְאוּ לָהֶם זַמְזֻמִּים:

ארץ רפאים תחשב. אֶרֶץ רְפָאִים נֶחְשֶׁבֶת אַף הִיא, לְפִי שֶׁהָרְפָאִים יָשְׁבוּ בָהּ לְפָנִים, אֲבָל לֹא זוֹ הִיא שֶׁנָּתַתִּי לְאַבְרָהָם:

כ״א עַם גָּדוֹל וְרַב וָרָם כָּעֲנָקִים וַיַּשְׁמִידֵם יְהוָה מִפְּנֵיהֶם וַיִּירָשֵׁם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם:

כ״ב כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לִבְנֵי עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֵׂעִיר אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אֶת־הַחֹרִי מִפְּנֵיהֶם וַיִּירָשֵׁם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם עַד הַיּוֹם הַזֶּה:

כ״ג וְהָעַנִּים הַיֹּשְׁבִים בַּחֲצֵרִים עַד־עַזָּה כַּפְתֹּרִים הַיֹּצְאִים מִכַּפְתֹּר הִשְׁמִידֵם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם:

והעוים הישבים בחצרים וגו׳. עַוִּים מִפְּלִשְׁתִּים הֵם, שֶׁעִמָּהֶם הֵם נֶחֱשָׁבִים בְּסֵפֶר יְהוֹשֻׁעַ, שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע י״ג) ״חֲמֵשֶׁת סַרְנֵי פְלִשְׁתִּים הָעַזָּתִי וְהָאַשְׁדּוֹדִי הָאֶשְׁקְלוֹנִי הַגִּתִּי וְהָעֶקְרוֹנִי וְהָעַוִּים״, וּמִפְּנֵי הַשְּׁבוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּע אַבְרָהָם לַאֲבִימֶלֶךְ לֹא יָכְלוּ יִשְׂרָאֵל לְהוֹצִיא אַרְצָם מִיָּדָם, וְהֵבֵאתִי עֲלֵיהֶם כַּפְתּוֹרִים וְהִשְׁמִידוּם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם, וְעַכְשָׁיו אַתֶּם מֻתָּרִים לְקַחְתָּהּ מִיָּדָם (חולין ס׳):

כ״ד קוּמוּ סְעוּ וְעִבְרוּ אֶת־נַחַל אַרְנֹן רְאֵה נָתַתִּי בְיָדְךָ אֶת־סִיחֹן מֶלֶךְ־חֶשְׁבּוֹן הָאֱמֹרִי וְאֶת־אַרְצוֹ הָחֵל רֵשׁ וְהִתְגַּר בּוֹ מִלְחָמָה:

כ״ה הַיּוֹם הַזֶּה אָחֵל תֵּת פַּחְדְּךָ וְיִרְאָתְךָ עַל־פְּנֵי הָעַמִּים תַּחַת כָּל־הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן שִׁמְעֲךָ וְרָגְזוּ וְחָלוּ מִפָּנֶיךָ:

תחת כל השמים. לְמֵד שֶׁעָמְדָה חַמָּה לִמְשֹׁה בְּיוֹם מִלְחֶמֶת עוֹג וְנוֹדַע הַדָּבָר תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם (עבודה זרה כ״ה):

כ״ו וָאֶשְׁלַח מַלְאָכִים מִמִּדְבַּר קְדֵמוֹת אֶל־סִיחֹן מֶלֶךְ חֶשְׁבּוֹן דִּבְרֵי שָׁלוֹם לֵאמֹר:

ממדבר קדמות. אַע״פִּ שֶׁלֹּא צִוַּנִי הַמָּקוֹם לִקְרֹא לְסִיחוֹן לְשָׁלוֹם, לָמַדְתִּי מִמִּדְבַּר סִינַי – מִן הַתּוֹרָה שֶׁקָּדְמָה לָעוֹלָם – כְּשֶׁבָּא הַקָּבָ״ה לִתֵּן לְיִשְׂרָאֵל חָזַר אוֹתָהּ עַל עֵשָׂו וְיִשְׁמָעֵאל, וְגָלוּי לְפָנָיו שֶׁלֹּא יְקַבְּלוּהָ וְאַע״פִּ כֵּן פָּתַח לָהֶם בְּשָׁלוֹם, אַף אֲנִי קִדַּמְתִּי אֶת סִיחוֹן בְּדִבְרֵי שָׁלוֹם; דְּ״אַ, **ממדבר קדמות** – מִמִּדְּ

לָמַדְתִּי, שֶׁקַּדְמָתָּ לָעוֹלָם, יָכוֹל הָיִיתָ לִשְׁלֹחַ בָּרָק אֶחָד וְלִשְׁרֹף אֶת הַמִּצְרִים, אֶלָּא שְׁלַחְתַּנִי מִן הַמִּדְבָּר אֶל פַּרְעֹה לֵאמֹר (שמות ה׳) ״שַׁלַּח אֶת עַמִּי״, בְּמִתּוּן (תנחומא):

כ״ז אֶעְבְּרָה בְאַרְצְךָ בַּדֶּרֶךְ בַּדֶּרֶךְ אֵלֵךְ לֹא אָסוּר יָמִין וּשְׂמֹאול׃

כ״ח אָכֶל בַּכֶּסֶף תַּשְׁבִּרֵנִי וְאָכַלְתִּי וּמַיִם בַּכֶּסֶף תִּתֶּן־לִי וְשָׁתִיתִי רַק אֶעְבְּרָה בְרַגְלָי׃

כ״ט כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ־לִי בְּנֵי עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֵׂעִיר וְהַמּוֹאָבִים הַיֹּשְׁבִים בְּעָר עַד אֲשֶׁר־אָעֲבֹר אֶת־הַיַּרְדֵּן אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֵינוּ נֹתֵן לָנוּ׃

כאשר עשו לי בני עשו. לֹא לְעָנְיָן לַעֲבֹר בְּאַרְצָם, אֶלָּא לְעָנְיָן מָכָר אֹכֶל וּמַיִם׃

עד אשר אעבר את הירדן. מוּסָב עַל אֶעְבְּרָה בְאַרְצְךָ׃

ל׳ וְלֹא אָבָה סִיחֹן מֶלֶךְ חֶשְׁבּוֹן הַעֲבִרֵנוּ בּוֹ כִּי־הִקְשָׁה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת־רוּחוֹ וְאִמֵּץ אֶת־לְבָבוֹ לְמַעַן תִּתּוֹ בְיָדְךָ כַּיּוֹם הַזֶּה׃ {ס}

ל״א וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי רְאֵה הַחִלֹּתִי תֵּת לְפָנֶיךָ אֶת־סִיחֹן וְאֶת־אַרְצוֹ הָחֵל רָשׁ לָרֶשֶׁת אֶת־אַרְצוֹ׃

החלתי תת לפניך. כְּפָה שֵׂר שֶׁל אֱמוֹרִיִּים שֶׁל מַעְלָה תַּחַת רַגְלָיו שֶׁל מֹשֶׁה וְהִדְרִיכוֹ עַל צַוָּארוֹ׃

ל״ב וַיֵּצֵא סִיחֹן לִקְרָאתֵנוּ הוּא וְכָל־עַמּוֹ לַמִּלְחָמָה יָהְצָה׃

ויצא סיחן. לֹא שָׁלַח בִּשְׁבִיל עוֹג לַעֲזֹר לוֹ, לְלַמֶּדְךָ שֶׁלֹּא הָיוּ צְרִיכִים זֶה לָזֶה׃

ל״ג וַיִּתְּנֵהוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לְפָנֵינוּ וַנַּךְ אֹתוֹ וְאֶת־בָּנָיו וְאֶת־כָּל־עַמּוֹ׃

ואת בניו. בנו כְּתִיב, שֶׁהָיָה לוֹ בֵּן גִּבּוֹר כְּמוֹתוֹ (תנחומא חקת)׃

ל״ד וַנִּלְכֹּד אֶת־כָּל־עָרָיו בָּעֵת הַהִוא וַנַּחֲרֵם אֶת־כָּל־עִיר מְתִם וְהַנָּשִׁים וְהַטַּף לֹא הִשְׁאַרְנוּ שָׂרִיד׃

מתם. אֲנָשִׁים, בְּבִזַּת סִיחוֹן נֶאֱמַר בָּזַזְנוּ לָנוּ, לְשׁוֹן בִּזָּה, שֶׁהָיְתָה חֲבִיבָה עֲלֵיהֶם וּבוֹזְזִים אִישׁ לוֹ, וּכְשֶׁבָּאוּ לְבִזַּת עוֹג, כְּבָר הָיוּ שְׂבֵעִים וּמְלֵאִים, וְהָיְתָה בְּזוּיָה בְּעֵינֵיהֶם, וּמְקָרְעִין וּמַשְׁלִיכִין בְּהֵמָה וּבְגָדִים, וְלֹא נָטְלוּ כִּי אִם כֶּסֶף וְזָהָב, לְכָךְ נֶאֱמַר בַּזּוֹנוּ לָנוּ, לְשׁוֹן בִּזָּיוֹן, כָּךְ נִדְרָשׁ בְּסִפְרֵי בְּפַ׳ וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בַּשִּׁטִּים׃

ל״ה רַק הַבְּהֵמָה בָּזַזְנוּ לָנוּ וּשְׁלַל הֶעָרִים אֲשֶׁר לָכָדְנוּ׃

ל״ו מֵעֲרֹעֵר אֲשֶׁר עַל־שְׂפַת־נַחַל אַרְנֹן וְהָעִיר אֲשֶׁר בַּנַּחַל וְעַד־הַגִּלְעָד לֹא הָיְתָה קִרְיָה אֲשֶׁר שָׂגְבָה מִמֶּנּוּ אֶת־הַכֹּל נָתַן יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לְפָנֵינוּ׃

ל״ז רַק אֶל־אֶרֶץ בְּנֵי־עַמּוֹן לֹא קָרַבְתָּ כָּל־יַד נַחַל יַבֹּק וְעָרֵי הָהָר וְכֹל אֲשֶׁר־צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ׃

כל יד נחל יבק. כָּל אֵצֶל נַחַל יַבֹּק׃

וכל אשר צוה ה׳ אלהינו. שֶׁלֹּא לְכִבֹּשׁ, הִנַּחְנוּ׃

פרק ג׳

א׳ וַנַּפֶן וַנַּעַל דֶּרֶךְ הַבָּשָׁן וַיֵּצֵא עוֹג מֶלֶךְ־הַבָּשָׁן לִקְרָאתֵנוּ הוּא וְכָל־עַמּוֹ לַמִּלְחָמָה אֶדְרֶעִי׃

ונפן ונעל. כָּל צַד צָפוֹן הוּא עֲלֵיהָ׃

ב וַיֹּ֨אמֶר יְהוָ֜ה אֵלַ֗י אַל־תִּירָ֤א אֹתוֹ֙ כִּ֣י בְיָדְךָ֔ נָתַ֥תִּי אֹת֖וֹ וְאֶת־כָּל־עַמּ֣וֹ וְאֶת־אַרְצ֑וֹ וְעָשִׂ֣יתָ לּ֗וֹ כַּאֲשֶׁ֤ר עָשִׂ֙יתָ֙ לְסִיחֹ֣ן מֶֽלֶךְ־הָאֱמֹרִ֔י אֲשֶׁ֖ר יוֹשֵׁ֥ב בְּחֶשְׁבּֽוֹן׃

אל תירא אתו. וּבְסִיחוֹן לֹא הֻצְרַךְ לוֹמַר אַל תִּירָא אֹתוֹ אֶלָּא מִתְיָרֵא הָיָה מֹשֶׁה שֶׁלֹּא תַעֲמֹד לוֹ זְכוּת שֶׁשִּׁמֵּשׁ לְאַבְרָהָם, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י״ד) ״וַיָּבֹא הַפָּלִיט״, וְהוּא עוֹג׃

ג וַיִּתֵּ֨ן יְהוָ֜ה אֱלֹהֵ֣ינוּ בְּיָדֵ֗נוּ גַּ֚ם אֶת־עוֹג֙ מֶ֣לֶךְ־הַבָּשָׁ֔ן וְאֶת־כָּל־עַמּ֖וֹ וַנַּכֵּ֑הוּ עַד־בִּלְתִּ֥י הִשְׁאִיר־לוֹ֖ שָׂרִֽיד׃

ד וַנִּלְכֹּ֞ד אֶת־כָּל־עָרָ֣יו ׀ בָּעֵ֣ת הַהִ֗וא לֹא הָיְתָ֤ה קִרְיָה֙ אֲשֶׁ֣ר לֹא־לָקַ֣חְנוּ מֵאִתָּ֔ם שִׁשִּׁ֥ים עִ֖יר כָּל־חֶ֣בֶל אַרְגֹּ֑ב מַמְלֶ֖כֶת עוֹג֥ בַּבָּשָֽׁן׃

חבל ארגב. מְתַרְגְּמִינַן בֵּית פֶּלֶךְ טָרְכוֹנָא, וְרָאִיתִי תַּרְגּוּם יְרוּשַׁלְמִי בִּמְגִלַּת אֶסְתֵּר קוֹרֵא פָּלָטִין טָרְכוֹנִין, לָמַדְתִּי חֶבֶל אַרְגּוֹב הַפַּרְכְיָא – הֵיכַל מֶלֶךְ, כְּלוֹמַר שֶׁהַמַּלְכוּת נִקְרֵאת עַל שְׁמָהּ; וְכֵן אֶת הָאַרְגּוֹב דְּמַלְכִים (מלכים ב ט״ו:כ״ה), אֵצֶל הֵיכַל מֶלֶךְ הֶרֶגוֹ פֶּקַח בֶּן רְמַלְיָהוּ לְפָקַחְיָה בֶּן מְנַחֵם, לָמַדְתִּי שֶׁכֵּן נִקְרָא שֵׁם הַפַּרְכְיָא׃

ה כָּל־אֵ֙לֶּה֙ עָרִ֣ים בְּצֻר֔וֹת חוֹמָ֥ה גְבֹהָ֖ה דְּלָתַ֣יִם וּבְרִ֑יחַ לְבַ֛ד מֵעָרֵ֥י הַפְּרָזִ֖י הַרְבֵּ֥ה מְאֹֽד׃

מערי הפרזי. פְּרוּזוֹת וּפְתוּחוֹת בְּלֹא חוֹמָה, וְכֵן (זכריה ב׳) ״פְּרָזוֹת תֵּשֵׁב יְרוּשָׁלַיִם״׃

ו וַנַּחֲרֵ֣ם אוֹתָ֗ם כַּאֲשֶׁ֤ר עָשִׂ֙ינוּ֙ לְסִיחֹ֣ן מֶֽלֶךְ־חֶשְׁבּ֔וֹן הַחֲרֵ֥ם כָּל־עִ֖יר מְתִ֣ם הַנָּשִׁ֑ים וְהַטָּֽף׃

החרם. לְשׁוֹן הֹוֶה – הָלוֹךְ וְכַלּוֹת׃

ז וְכָל־הַבְּהֵמָ֣ה וּשְׁלַ֣ל הֶֽעָרִ֔ים בַּזּ֥וֹנוּ לָּ֖נוּ׃

ח וַנִּקַּ֞ח בָּעֵ֣ת הַהִוא֮ אֶת־הָאָ֣רֶץ מִיַּד֒ שְׁנֵ֣י מַלְכֵ֣י הָאֱמֹרִ֗י אֲשֶׁ֤ר בְּעֵבֶר֙ הַיַּרְדֵּ֔ן מִנַּ֖חַל אַרְנֹ֑ן עַד־הַ֖ר חֶרְמֽוֹן׃

מיד. מֵרְשׁוּת׃

ט צִידֹנִ֖ים יִקְרְא֣וּ לְחֶרְמ֑וֹן שִׂרְיֹ֙ן וְהָאֱמֹרִ֖י יִקְרְא֥וּ לוֹ֖ שְׂנִֽיר׃

צידנים יקראו לחרמון וגו׳. וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר (דברים ד׳) ״וְעַד הַר שִׂיאֹן הוּא חֶרְמוֹן״, הֲרֵי לוֹ אַרְבָּעָה שֵׁמוֹת, לָמָּה הֻצְרְכוּ לִכָּתֵב? לְהַגִּיד שֶׁבַח אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל – שֶׁהָיוּ אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת מִתְפָּאֲרוֹת בְּכָךְ, זוֹ אוֹמֶרֶת עַל שְׁמִי יִקָּרֵא, וְזוֹ אוֹמֶרֶת עַל שְׁמִי יִקָּרֵא׃

שניר. הוּא שֶׁלֶג בִּלְשׁוֹן אֲשְׁכְּנַז וּבִלְשׁוֹן כְּנַעַן׃

י כָּל ׀ עָרֵ֣י הַמִּישֹׁר֮ וְכָל־הַגִּלְעָד֒ וְכָל־הַבָּשָׁן֮ עַד־סַלְכָה֒ וְאֶדְרֶעִ֗י עָרֵי֙ מַמְלֶ֣כֶת עוֹג֔ בַּבָּשָֽׁן׃

יא כִּ֣י רַק־עוֹג֮ מֶ֣לֶךְ הַבָּשָׁן֒ נִשְׁאַ֣ר מִיֶּ֣תֶר הָרְפָאִ֗ים הִנֵּ֤ה עַרְשׂוֹ֙ עֶרֶשׂ־בַּרְזֶ֔ל הֲלֹ֥ה הוּא֙ בְּרַבַּ֣ת בְּנֵ֣י עַמּ֔וֹן תֵּ֥שַׁע אַמּ֖וֹת אָרְכָּ֑הּ וְאַרְבַּ֥ע אַמּ֛וֹת רָחְבָּ֖הּ בְּאַמַּ֥ת אִֽישׁ׃

מיתר הרפאים. שֶׁהָרְגוּ אַמְרָפֶל וַחֲבֵרָיו בְּעַשְׁתְּרוֹת קַרְנַיִם, וְהוּא פָּלַט מִן הַמִּלְחָמָה שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י״ד) ״וַיָּבֹא הַפָּלִיט״ – זֶהוּ עוֹג׃

באמת איש. בְּאַמַּת עוֹג׃

יב וְאֶת־הָאָ֣רֶץ הַזֹּ֗את יָרַ֙שְׁנוּ֙ בָּעֵ֣ת הַהִ֔וא מֵעֲרֹעֵ֕ר אֲשֶׁר־עַל־נַ֖חַל אַרְנֹ֑ן וַחֲצִ֤י הַר־הַגִּלְעָד֙ וְעָרָ֔יו נָתַ֖תִּי לָרְאוּבֵנִ֥י וְלַגָּדִֽי׃

ואת הארץ הזאת. הָאֲמוּרָה לְמַעְלָה, מִנַּחַל אַרְנוֹן וְעַד הַר חֶרְמוֹן, **ירשנו בעת ההיא**׃

מערער אשר על נחל ארנן. אֵינוֹ מְחֻבָּר לְרֹאשׁוֹ שֶׁל מִקְרָא אֶלָּא לְסוֹפוֹ – עַל נָתַתִּי לָרְאוּבֵנִי וְלַגָּדִי, אֲבָל לְעִנְיַן יְרֻשָּׁה עַד הַר חֶרְמוֹן הָיָה׃

יג וְיֶתֶר֙ הַגִּלְעָ֔ד וְכָל־הַבָּשָׁ֖ן ׀ מַמְלֶ֣כֶת עוֹג֑ נָתַ֙תִּי֙ לַחֲצִ֣י שֵׁ֔בֶט הָמְנַשֶּׁ֖ה כֹּ֚ל חֶ֣בֶל הָאַרְגֹּ֔ב לְכָל־הַבָּשָׁ֕ן הַה֥וּא יִקָּרֵ֖א אֶ֥רֶץ רְפָאִֽים׃

ההוא יקרא ארץ רפאים. הִיא אוֹתָהּ שֶׁנָּתַתִּי לְאַבְרָהָם׃

י״ד יָאִיר בֶּן־מְנַשֶּׁה לָקַח אֶת־כָּל־חַוֹּת הַגִּשׁוּרִי וְהַמַּעֲכָתִי וַיִּקְרָא אֹתָם עַל־שְׁמוֹ אֶת־הַבָּשָׁן חַוֹּת יָאִיר עַד הַיּוֹם הַזֶּה׃

ט״ו וּלְמָכִיר נָתַתִּי אֶת־הַגִּלְעָד׃

ט״ז וְלָרֹאובֵנִי וְלַגָּדִי נָתַתִּי מִן־הַגִּלְעָד וְעַד־נַחַל אַרְנֹן תּוֹךְ הַנַּחַל וּגְבֻל וְעַד־יַבֹּק הַנַּחַל גְּבוּל בְּנֵי עַמּוֹן׃

> **תוך הנחל וגבל.** כָּל הַנַּחַל וְעוֹד מֵעֵבֶר לִשְׁפָתוֹ, כְּלוֹמַר עַד וְעַד בְּכָלָל וְיוֹתֵר מִכֵּן׃

י״ז וְהָעֲרָבָה וְהַיַּרְדֵּן וּגְבֻל מִכִּנֶּרֶת וְעַד יָם הָעֲרָבָה יָם הַמֶּלַח תַּחַת אַשְׁדֹּת הַפִּסְגָּה מִזְרָחָה׃

> **מכנרת.** מֵעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַמַּעֲרָבִי, וְנַחֲלַת בְּנֵי גָד מֵעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַמִּזְרָחִי, וְנָפַל בְּגוֹרָלָם רֹחַב הַיַּרְדֵּן כְּנֶגְדָּם, וְעוֹד מֵעֵבֶר שְׁפָתוֹ עַד כִּנֶּרֶת, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר **והירדן וגבל** – הַיַּרְדֵּן וּמֵעֵבֶר לוֹ׃

י״ח וָאֲצַו אֶתְכֶם בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם נָתַן לָכֶם אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ חֲלוּצִים תַּעַבְרוּ לִפְנֵי אֲחֵיכֶם בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל כָּל־בְּנֵי־חָיִל׃

> **ואצו אתכם.** לִבְנֵי רְאוּבֵן וּבְנֵי גָד הָיָה מְדַבֵּר׃
>
> **לפני אחיכם.** הֵם הָיוּ הוֹלְכִים לִפְנֵי יִשְׂרָאֵל לַמִּלְחָמָה לְפִי שֶׁהָיוּ גִּבּוֹרִים, וְאוֹיְבִים נוֹפְלִים לִפְנֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל״ג) ״וְטָרַף זְרוֹעַ אַף קָדְקֹד״׃

י״ט רַק נְשֵׁיכֶם וְטַפְּכֶם וּמִקְנֵכֶם יָדַעְתִּי כִּי־מִקְנֶה רַב לָכֶם יֵשְׁבוּ בְּעָרֵיכֶם אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם׃

כ׳ עַד אֲשֶׁר־יָנִיחַ יְהוָה ׀ לַאֲחֵיכֶם כָּכֶם וְיָרְשׁוּ גַם־הֵם אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם נֹתֵן לָהֶם בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וְשַׁבְתֶּם אִישׁ לִירֻשָּׁתוֹ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם׃

כ״א וְאֶת־יְהוֹשֻׁעַ צִוִּיתִי בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר עֵינֶיךָ הָרֹאֹת אֵת כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם לִשְׁנֵי הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה כֵּן־יַעֲשֶׂה יְהוָה לְכָל־הַמַּמְלָכוֹת אֲשֶׁר אַתָּה עֹבֵר שָׁמָּה׃

כ״ב לֹא תִירָאוּם כִּי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הוּא הַנִּלְחָם לָכֶם׃ {ס}